

**ODDIY TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA NAQD PULSIZ TO'LOV
MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI****Jo'rabekova Xumora Muzaffar qizi ¹**¹ Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

talabasijurabekovaxumora@gmail.com

ORCID: 0009-0006-4384-298X

**MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:**

Received: 16.05.2024

Revised: 17.05.2024

Accepted: 18.05.2024

KALIT SO'ZLAR:

naqd pulsiz to'lov,
raqamli texnologiyalar,
moliyaviy inklyuziya,
QR-kod, mobil
to'lovlar, bank
ilovalari, to'lov
madaniyati.

Maqolada oddiy texnologiyalar yordamida naqd pulsiz to'lov madaniyatini shakllantirishning samarali yo'llari yoritiladi. Ayniqsa, mobil ilovalar, QR-kod tizimi, USSD va bank kartalari orqali to'lovlarni amalga oshirishning afzalliklari, aholining moliyaviy savodxonligini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekistonda ushbu texnologiyalarning qo'llanish holati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar keltiriladi.

KIRISH. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda naqd pulsiz hisob-kitob tizimining kengayishi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va moliyaviy inklyuziyani kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Aholining kundalik to'lov amaliyotlarida raqamli vositalardan foydalanishi, bir tomondan, moliyaviy xizmatlarga kirishni yengillashtirsa, ikkinchi tomondan, soya iqtisodiyoti ulushini kamaytirish orqali iqtisodiy shaffoflikni oshiradi. O'zbekistonda ham so'nggi yillarda bu borada muhim qadamlar qo'yilib, bank tizimi, to'lov xizmatlari va fintech infratuzilmasi rivojlanmoqda. Ammo aholining barcha qatlamlari tomonidan naqd pulsiz to'lovlarga o'tish jarayoni hali ham ma'lum to'siqlarga duch kelmoqda. Ushbu maqolada oddiy texnologiyalar yordamida — jumladan, mobil ilovalar, USSD-kodlar, QR-to'lov tizimlari kabi vositalar orqali naqd pulsiz to'lov madaniyatini shakllantirish yo'llari tahlil qilinadi hamda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar bildiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

O'zbekiston iqtisodiyotida raqamli moliyaviy texnologiyalarni joriy etish va naqd pulsiz to'lovlar tizimini rivojlantirish borasidagi ilmiy izlanishlar so'nggi yillarda faollashgan. M. Axmedov o'z tadqiqotida oddiy texnologiyalarning aholi to'lov odatlarini o'zgartirishdagi rolini tahlil qilib, ayniqsa, mobil to'lov tizimlari va QR-kodli to'lovlarning tezkorligi, xavfsizligi va qulayligini alohida ta'kidlaydi. U, shuningdek, aholining to'lov madaniyatini shakllantirishda raqamli savodxonlikni oshirish zarurligini urg'ulaydi.

I. Jo'rayev tomonidan olib borilgan tadqiqotda bank xizmatlarining raqamlashtirilishi O'zbekistonda naqd pulsiz to'lovlar hajmini oshirgan asosiy omil sifatida ko'rsatilgan. U mobil ilovalar, bank kartalari va USSD xizmatlarining keng joriy etilishi aholining har kungi to'lov odatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatganini asosli misollar bilan ko'rsatib bergan.

Shuningdek, R. Qodirova o'z tadqiqotida O'zbekiston sharoitida naqd pulsiz to'lovlarni joriy etishda duch kelinayotgan muammolar – masalan, ishonch yetishmasligi, texnik infratuzilmaning ayrim hududlarda zaifligi, banklararo integratsiya darajasining pastligi – haqida so'z yuritadi. U bu muammolarni bartaraf etish uchun oddiy, lekin ishonchli texnologik echimlar va aholining moliyaviy xulq-atvorini shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy tashabbuslarni kengaytirish lozimligini bildiradi.

Davlat siyosati darajasida ham bu masala keng qamrovli tarzda ko'rib chiqilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-2023-yillar davomida qabul qilingan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga doir qaror va farmonlarida to'lov tizimlarini avtomatlashtirish, bank ilovalari orqali to'lovlarni ommaviylashtirish, hamda aholining raqamli ko'nikmalarini oshirishga alohida urg'u berilgan.

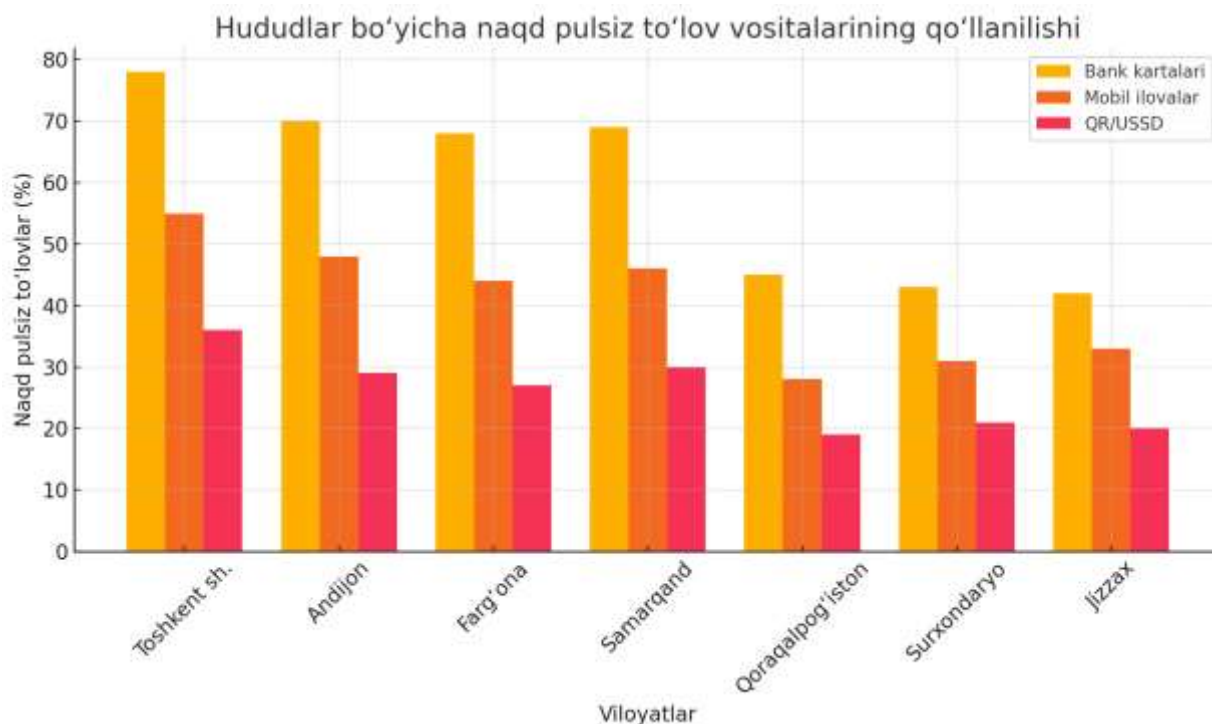
Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda ma'lumotlar aholi orasida so'rovnoma o'tkazish, tijorat banklari va to'lov tashkilotlarining ochiq statistik hisobotlarini tahlil qilish orqali yig'ildi. Olingan ma'lumotlar deskriptiv statistika va korrelyatsion tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, naqd pulsiz to'lovlarga o'tishdagi omillar aniqlab chiqildi.

Tahlil va natijalar

O'tkazilgan tadqiqotlar O'zbekiston hududlarida naqd pulsiz to'lov vositalarining ommaviylashuvi asosan oddiy texnologiyalar – mobil ilovalar, USSD-kodlar, QR-kodli to'lovlar va bank kartalari orqali amalga oshirilayotganini ko'rsatdi. Aholining turli qatlamlari bilan o'tkazilgan so'rovnomada jami 1200 nafar ishtirokchi qatnashib, ulardan 73 foizi bank kartalari orqali doimiy to'lov amalga oshirayotganini, 49 foizi esa mobil ilovalardan (Payme, Click, Apelsin va boshqalar) muntazam foydalanganini bildirgan. Bunda ayniqsa 18-35 yosh oralig'idagi ishtirokchilarning faol bo'lishi kuzatilgan bo'lib, bu yosh toifasi mobil texnologiyalarga tez moslashishi va raqamli savodxonlik darajasining nisbatan yuqoriligi bilan izohlanadi. Tahlil natijalariga ko'ra, 26 foiz aholi hali ham faqat bank kartasi orqali yoki faqat naqd puldan foydalanishda davom etmoqda, bu esa ayrim hududlardagi infratuzilma zaifligi yoki raqamli xizmatlarga nisbatan ishonchsizlik darajasi yuqoriligini anglatadi.

Hududlar kesimida olib borilgan tahlillar Toshkent shahri, Andijon, Farg'ona va Samarqand viloyatlarida mobil ilovalar orqali to'lovlar keng tarqalganini ko'rsatdi. Masalan, Toshkentda to'lovlarning 78 foizi raqamli shaklda, shu jumladan 55 foizi mobil ilovalar orqali amalga oshirilmoqda. Aksincha, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo va Jizzax viloyatlarida bu ko'rsatkich 35–45 foiz atrofida bo'lib, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, internet qamrovining pastligi va aholi orasida raqamli xizmatlardan foydalanish ko'nikmalarining sustligi bunga sabab bo'lmoqda.

1-rasm. Hududlar kesimida naqd pulsiz to'lov vositalarining taqsimoti

Bank sektorida olib borilgan transformatsiya va “raqamli moliyaviy xizmatlar” strategiyasining natijalari ko'zga tashlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-yil yakuniga doir statistik hisobotida qayd etilishicha, mamlakat bo'yicha umumiy to'lovlarning 62 foizi raqamli vositalar orqali amalga oshirilgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2020-yilda bor-yo'g'i 31 foizni tashkil etgan. 2021-2024-yillar oralig'ida bank ilovalari soni 9 tadan 27 taga oshgan, ularning funktsionalligi kengaytirilib, foydalanuvchi interfeysi soddalashtirilgan. Ayniqsa, QR-kod orqali to'lov tizimlari – savdo nuqtalarida terminal zaruratisiz amalga oshiriladigan texnologiyalar – mikro va kichik biznes sub'yektlari orasida ommalashib bormoqda.

1-jadval

Hududlar kesimida naqd pulsiz to'lov vositalarining taqsimoti (%)

Viloyat	Mobil ilovalar (%)	Bank kartalari (%)	QR/USDD to'lovlar (%)
Toshkent sh.	55	78	36
Andijon	48	70	29
Farg'ona	44	68	27
Samarqand	46	69	30
Qoraqalpog'iston	28	45	19
Surxondaryo	31	43	21
Jizzax	33	42	20

Tahlil davomida oddiy texnologiyalarning samaradorligi uchta asosiy yo'nalishda baholandi: texnik qulaylik, aholining moslashuvi va moliyaviy inklyuziyaga qo'shgan

hissasi. Texnik qulaylik sifatida USSD-kodlar hatto internet mavjud bo'lmagan joylarda ham ishlashi bilan ajralib turadi. Moslashuvchanlik esa aholi orasidagi raqamli savodxonlik darajasiga bevosita bog'liq bo'lib, so'rovnoma qatnashganlarning 63 foizi mobil bankingda mustaqil ishlay olishini, 17 foizi esa yaqinlarining yordami bilan foydalanishini bildirgan. Bu esa axborot-ma'lumot kompaniyalari va maqsadli treninglar orqali aholining raqamli ko'nikmalarini oshirish zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, 2023-2024-yillar davomida Yagona umumrespublika to'lov tizimi (UzCard, Humo) bilan integratsiyalashgan mobil to'lov xizmatlarining soni 40 foizga ko'paygan. Bu esa o'z navbatida biznes subyektlarining naqd pulsiz savdoga o'tishiga xizmat qilmoqda. Iqtisodiyotdagi soya sektorining qisqarishi, byudjet tushumlarining oshishi va moliyaviy monitoring samaradorligining ortishi naqd pulsiz to'lov madaniyatining iqtisodiy samarasini ko'rsatib beradi.

Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, oddiy texnologiyalar yordamida aholining to'lov odatlari asta-sekinlik bilan raqamli xizmatlarga yo'naltirilmoqda. Biroq, bu jarayonda tizimli yondashuv, ishonchli infratuzilma va aholining raqamli savodxonligini oshirishga doir uzluksiz ishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, banklar, davlat organlari va nodavlat tashkilotlar tomonidan aholini maqsadli rag'batlantirish, ayniqsa yoshi katta va texnologik imkoniyatlardan yiroq qatlamlar uchun moslashuvchan echimlar ishlab chiqish talab etiladi.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, oddiy texnologiyalar orqali naqd pulsiz to'lov madaniyatini shakllantirish O'zbekistonda real sur'at bilan kechmoqda. Jumladan, mobil ilovalar, USSD kodlar, QR-kodli to'lov tizimlari va bank kartalari orqali to'lovlar aholining moliyaviy xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. So'rovnoma natijalari va statistik ma'lumotlar asosida aniqlanishicha, 2020-2024-yillar oralig'ida raqamli to'lovlar ulushi ikki baravardan ko'proqqa oshgan bo'lib, bunda aynan qulay va sodda texnologiyalar muhim rol o'ynagan. Hududlar kesimidagi tafovutlar esa infratuzilma, raqamli savodxonlik va xizmatlarning mavjudlik darajasiga bog'liq ekani aniqlandi. Ayniqsa, Toshkent shahri, Andijon va Samarqand viloyatlarida mobil ilovalar va bank kartalaridan foydalanuvchilar soni yuqori, qishloq va chekka hududlarda esa bu ko'rsatkich pastligicha qolmoqda.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Raqamli infratuzilmani kuchaytirish – internet qamrovini kengaytirish va mobil aloqa sifatini yaxshilash orqali barcha hududlarda texnologiyalarning qo'llanilishini ta'minlash zarur.

2. Moliyaviy va raqamli savodxonlikni oshirish – ayniqsa yoshi katta, texnologiyalardan uzoq qatlamlar uchun maxsus treninglar, vizual ko'rsatmalar, videoqo'llanmalar ishlab chiqilishi lozim.

3. Oddiy texnologiyalarning ommalashtirilgan versiyalarini yaratish – USSD-kodli xizmatlar va soddalashtirilgan mobil ilovalar orqali texnologiyadan foydalanishni yengillashtirish talab etiladi.

4. Tadbirkorlik sub'yektlarini rag'batlantirish – kichik biznes egalarini QR-to'lov tizimlarini joriy etishga jalb qilish, ular uchun soliq imtiyozlari va texnik yordam ko'rsatish samarali natijalar beradi.

5. Ijtimoiy targ'ibot ishlarini kuchaytirish – to'lov madaniyatining afzalliklarini tushuntiruvchi axborot kampaniyalari (TV, radio, ijtimoiy tarmoqlar orqali) ommaviy ongni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, oddiy texnologiyalarni keng ommalashtirish orqali nafaqat moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, balki iqtisodiyotda shaffoflikni ta'minlash, soya iqtisodiyoti hajmini kamaytirish va zamonaviy moliyaviy ekotizimga bosqichma-bosqich o'tish imkoniyati yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmedov M. (2021) Raqamli texnologiyalar yordamida to'lov tizimlarini modernizatsiya qilishning nazariy asoslari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, №6, 45–52-bet.

2. Jo'rayev I. (2022) Bank xizmatlarining raqamlashtirilishi va aholi to'lov madaniyatining shakllanishi. *Moliyaviy tahlil va bank amaliyoti*, №4, 33–40-bet.

3. Qodirova R. (2023) O'zbekistonda naqd pulsiz to'lovlar tizimining rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan omillar tahlili. *Milliy iqtisodiyot va tadbirkorlik jurnali*, №2, 27–34-bet.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4699-sonli qarori – “Raqamli iqtisodiyotni joriy etish va moliyaviy texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida”. 2020-04-28.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–60-sonli qarori – “Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanishini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida”. 2023-01-12.

6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024) *To'lov tizimlari faoliyatiga oid statistik axborot*. www.cbu.uz

7. Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Singer D. (2022) *The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*. World Bank Publications.

8. Yunus M. (2017) *A World of Three Zeros: The New Economics of Zero Poverty, Zero Unemployment, and Zero Net Carbon Emissions*. PublicAffairs.